

Na Slovensku bola tejto problematike dosiaľ v rámci spoločenskovedných disciplín venovaná len minimálna pozornosť. Viac pozornosti objektom druhého bývania venovali architekti a sociálni geografi. V etnológii je chalupárstvo skôr reflektované ako súčasť lokálnej komunity v niektorých publikáciách lokálnomonografického charakteru.² Oveľa podrobnejšie je táto problematika vyskúmaná v Českej republike.³ Aj keď sa záhradkárstvo, chatárstvo a chalupárstvo vyvíjali v rámci Československa v rovnakých legislatívnych a spoločenských podmienkach, na Slovensku boli predsa odlišné východiská návratov mestských ľudí k prírode súvisiace najmä s nižšou a neskoršou urbanizáciou. V Českej republike existujú dosť podrobné štatistiky o vlastníctve rekreačných objektov. Petra Schindler-Wisten spracovala rebríček krajín podľa vlastníctva rekreačných objektov obyvateľmi. Slovensko na tomto zozname ne je zastúpené. Ako uvádza P. Schindler-Wisten, počet domácností (12 %) vlastniacich objekt druhého bývania v Českej republike je v rámci Európy jeden z najvyšších (v rebríčku uvádza ČR na 4. mieste).⁴ Podobné výsledky uvádza aj D. Repová.⁵ Objekty individuálnej rekreácie boli v roku 1991 zastúpené (na 1000 obyvateľov) vo vybraných krajinách s nasledujúcimi percentami:

Španielsko	50,8
Švédsko	71,5
Nórsko	58,1
Francúzsko	47,4
ČR	38,4
Švajčiarsko	36,8
Slovensko*	17,6
Veľká Británia	3,5

* Podľa Otrubová, 1996⁶, prebrané z: Bičík a kol., 2001⁷.

² Napr. KANDERT, Josef. Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století. Praha: Karolinum, 2004, 258 s.; BOTÍK, Ján. Vyšná Boca. Nižná Boca. Vlastivedná monografia. Bratislava: Lúč, 2004, 203 s.; BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Medzigeneračné ekonomické transfery na súčasnom vidieku. (Na príklade dvoch malých podhorských obcí na Slovensku a v Maďarsku.) In Folia ethnographica. Supplementum ad Acta musei Moraviae, 2000/2001, s. 27-33; KURPAŠ, Michal. Perspektívy využívania tradičnej architektúry v cestovnom ruchu. In Liptovská Teplička od druhej polovice 20. Storočia. Nitra: UKF v Nitre, 2013, s. 276-291.

³ Na Katedre sociálnej a kultúrnej ekológie Fakulty humanitných štúdií Karlovej univerzity vznikol v roku 2010 projekt, ktorý hľadal odpovede na otázku: „Do akej miery môžu záhradkárске osady prispieť k udržateľnému rozvoju spoločnosti?“ Výstupom projektu boli štyri diplomové práce a zborník Zahrádkové osady – stíny minulosti nebo záblesky budúcnosti?

⁴ SCHINDLER-WISTEN, Petra. Společenské aspekty chalupářské subkultury v období tzv. normalizace. [Dizertačná práca]. Praha: FHS Univerzity Karlovy Praha, 2010, s. 49.

⁵ REPOVÁ, Denisa. Objekty individuálnej rekreácie na Slovensku so zameraním na chalupárenie v obci Brestovec. Diplomová práca. Bratislava: Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta UK, 2009, s. 55.

⁶ OTRUBOVÁ, Erika. Objekty individuálnej rekreácie na Slovensku v roku 1991. In Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae. Geographica, 1996, roč. 39, s. 105-124.

⁷ BIČÍK a kol. Druhé bydlení v Česku. Praha: Přírodovědecká fakulta katedra sociální geografie a regionálního rozvoje UK, 2001, s. 37.

Na Slovensku bol v roku 2001 pomer počtu obyvateľov a počtu obyvateľov v domácnostiach vlastniacich rekreačný domček cca 6 %, čo tiež zodpovedá pomerom vo vyššie uvedenej tabuľke. V porovnaní s rokom 1991 rekreačnú chatu, domček, alebo chalupu vlastnilo o 15,55 % bytov viac (v roku 1991 to bolo 96 514 a v roku 2001 už 111 520).⁸

Vývoj výstavby individuálnej rekreácie na Slovensku v rokoch 1955, 1971, 1980, 1991 na základe sčítania obyvateľov, domov a bytov:

Rok	Počet objektov
1955	1 500
1971	10 505
1980	42 700
1991	21 419
SPOLU	88 076

* Podľa Otrubová, 1996⁹, prebrané z Repová, 2009¹⁰.

Záhradkárske osady

Vznik záhradkárskych osád súvisí s rozmachom kapitalistickej industriálnej výroby, ktorá v polovici 19. storočia pritiahla v hospodársky vyspelejšej časti Európy veľkú časť obyvateľov vidieka do miest. Tradícia záhradkárskych osád je najmä vo Veľkej Británii, Nemecku, Francúzsku, Poľsku, Dánsku či Švédsku. Naopak, takéto útvary sa nebudovali napr. v Bulharsku. Jednotlivé krajiny sa líšia z hľadiska dôvodov, pre ktoré v nich záhradkárske osady vznikali, ako aj súčasným prístupom jednotlivých spoločností k mestskému záhradkárčeniu.¹¹

V anglickom Birminghame už v roku 1720 existovali záhradky na prenájom. Na prelome 18. a 19. storočia začali budovať vo Francúzsku a Holandsku tzv. záhradky chudoby, ktoré mali pre chudobných robotníkov vytvoriť príležitosť vlastnou prácou si zadovážiť zdravé plodiny. Pôdu poskytovali sami továrnici, čím sa snažili tlmiť potenciálnu nespokojnosť a povstania robotníkov. V roku 1896 vznikol francúzsky záhradkársky zväz. V roku 1901 vznikla aj v Británii prvá záhradkárska spoločnosť a v roku 1908 bol vydaný zákon podporujúci zriaďovanie záhradiek v mestách.¹²

Aj v Nemecku vznikali záhradkárske osady pre chudobných. Prvá vznikla v roku 1820 v meste Kiel. Dokladom sú informácie z roku 1832 o jednej z prvých nemeckých tzv. Armengärten v Lipsku. Plán osady obsahoval aj návrhy na cestičky, oplotenie, záhradné domčeky a výsadbu ovocných stromov a zeleniny.

⁸ KOPRLA, Miroslav. Zmeny v demografickom správaní obyvateľov Slovenskej republiky – analýza výsledkov sčítaní obyvateľov, domov a bytov z rokov 1991 a 2001. In Slovenská politologická revue, 2010, roč. 10, č. 2, s. 2-35.

⁹ OTRUBOVÁ, ref. 6.

¹⁰ REPOVÁ, ref. 5.

¹¹ GIBAS, Petr – NOVÁK, Arnošt a kol. Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti? Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2014, s. 29.

¹² GIBAS – NOVÁK, ref. 11, s. 30.

Náklady na zriadenie osady pozostávajúcej z 86 záhradiek hradilo mesto. Čoskoro vznikla požiadavka odkúpiť tieto parcely veľké 328 m² na výstavbu rodinných domov. Richtár Lipska však tento návrh zamietol a táto časť mesta si zachovala štatút záhradkárskej osady.¹³

Iným podnetom na vznik záhradkárskych osád v Nemecku bola myšlienka lipského lekára Daniela Schrebera (1808–1861), ktorý propagoval zriaďovanie ihrísk a športovísk pre deti a dospelých. Po jeho smrti tieto myšlienky realizovali členovia spolku nazvaného po D. Schreberovi a roku 1865 vytvorili prvý Schreberplatz. Aj keď údajne D. Schreber o záhradkárčení nemal ani potuchy, v záujme toho, aby dostali deti na čerstvý vzduch, vyčlenili pre ne hriadky, z ktorých neskôr vznikli rodinné hriadky a následne záhradky.¹⁴ Dosiaľ sú v Nemecku záhradkárske osady nazývané Schrebergarten. Pod názvom Šreberove záhradky sa vyskytovali na prelome storočí aj v Čechách a na Morave.

Význam samozásobiteľstva z mestských záhradiek sa prechodne zvýšil počas prvej aj druhej svetovej vojny. V medzivojnovom období už väčšina z vyššie uvedených krajín mala založené svoje záhradkárske zväzy a v roku 1926 vznikla Európska únia záhradkárov, ktorá existuje dosiaľ.

Vznik záhradkárskych osád na Slovensku iniciovali mestá v 20. storočí, čo súvisí s neskorším nástupom industrializácie. Už v medzivojnovom období existovali v Bratislave nevyužité opustené alebo skonfiškované parcely, ktoré mesto dočasne prenajímalo záujemcom. Tí si na nich mohli perspektívne vybudovať dom, odkúpiť ich do vlastníctva, ale mohli im byť aj odňaté a pridelené iným občanom mesta.¹⁵

Záhradkárske osady dnešného typu však vznikali až v období socializmu. V Bratislave sa začali budovať od 50. rokov 20. storočia. Vznikali na nevyužitej alebo znehodnotenej pôde (na smetiskách, pri železničiach a pod.), nevhodnej na výstavbu alebo poľnohospodársku veľkovýrobu. Pozemkami disponovali národné výbory alebo štátne podniky, ktoré zriaďovali osady pre svojich zamestnancov. V roku 1964 bolo v Bratislave 15 záhradkárskych osád zriadených národnými výbormi a 11 podnikových. Strešnou organizáciou, ktorá tieto osady a ich členov evidovala, bol Československý ovocinársky a záhradkársky zväz, v roku 1979 premenovaný na Slovenský zväz záhradkárov (SZZ). Záhradkárske osady nazývané aj záhradkárske kolónie dávala táto organizácia svojim členom do užívania minimálne na 10 rokov. V prípade úmrtia užívateľa prechádzalo užívateľské právo na jeho dediča. Užívatelia museli podpísať vyhlásenie, že neužívajú inú záhradku ani nevlastnia žiadnu pôdu. Informovali tiež o počte členov domácnosti a veku detí, pretože prednosť pri prideľovaní mali uchádzači s deťmi a funkcionári, ktorí sa na vzniku osady podieľali. Vzhľad záhradkárskych osád určovali predpisy, čím vznikol uniformný charakter, ktorým sa odlišovali osady od iných zoskupení záhrad. Každá záhradka musela byť v súlade so vzhľadom celej osady. Oplotenie pôvodne bolo len okolo celej osady, medzi jednotlivými

¹³ GIBAS–NOVÁK, ref. 11, s. 31.

¹⁴ KNÖDLER, Gernot. Zuhause im Schrebergarten: Kein Platz fürs Wohnen. In Wohnen in Grünen, 1985, č. 1, s. 38–39.

¹⁵ Napríklad po vojne dosídlencom.

záhradkami len nízke alebo žiadne. Typ chatky musel schváliť výbor organizácie SZZ. Odchýlky od schváleného typu neboli povolené, štandardne mali chatky 16m² a záhradky cca 4 áre. Záhradkárске osady mali spoločné zariadenia – chodníčky, studne, námestíčka s oznamovacími tabuľami SZZ, neskôr parkoviská a pod. –, ktoré sa budovali v rámci spoločných brigád a udržiavali sa z účelových príspevkov užívateľov. Do osady nemali povolené vstupovať cudzí ľudia bez sprievodu užívateľov a ich rodín. Na iné než záhradkársko-rekreačné aktivity sa pozemok nesmel využívať. Chov hospodárskych zvierat bol povolený len so súhlasom členov osady a s povolením národného výboru. V 80. rokoch 20. storočia bolo v Bratislave 140 záhradkárskych osád. Na jedného Bratislavčana pripadalo 27 m² záhradky, čo bol v porovnaní s inými stredoeurópskymi mestami až trojnásobok priemeru.¹⁶ Napriek tomu bol dopyt po záhradkách taký veľký, že radový čakateľ – člen SZZ – ju nemal šancu získať. Preto sa užívanie záhradky stalo predmetom predaja a kúpy, aj keď samotné záhradky neboli súkromným vlastníctvom. Okrem záhradkárskych osád, kde boli záhradky v prenájme, už aj v tomto období existovali aj osady so záhradkami v súkromnom vlastníctve alebo miešané. (Napri. v Malej osade v bratislavskej Trnávke bola časť pozemku niektorých záhrad v prenájme a časť v súkromnom vlastníctve, čo súviselo s pôvodom pozemkov, na ktorých sa parcely vytvorili. Takáto záhradka s chatkou sa koncom 80. rokov predávala za cca 100 000 Kčs.)

Pre užívateľov plní záhradka viaceru funkcií, ktorých hierarchia je rôzna. Dominantnou je funkcia relaxačná. Práca v záhrade je formou aktívneho odpočinku a zároveň tvorivou záujmovou činnosťou. Jej výsledky sú príspevkom k samozásobovaniu rodín užívateľov, pričom hodnotu takejto formy zásobovania záhradkári nevidia primárne v podobe finančnej, ale v chemicky vyhovujúcich plodinách. Záhradka zároveň poskytuje priestor, kde sa stretáva rodina, príbuzenstvo a priatelia, čo malé priestory v bytoch neumožňujú. Konajú sa tu oslavy menín, narodenín. Zvlášť vhodné sú záhradky pre dôchodcov, malé deti a skupiny obyvateľstva, ktoré z rozličných dôvodov menej využívajú verejné rekreačné priestory. Osobitné vzťahy vznikajú medzi susedmi. Ide najmä o vzájomnú výpomoc, porovnávanie výsledkov práce, ale i o priateľské kontakty. Ľudia sa v osade zdravia, aj keď sa navzájom nepoznajú. Užívatelia sú zoskupení do organizovaných celkov, volia si zastupujúci výbor a spoločne rozhodujú o aktivitách v osade.

Záhradkárске osady vytvárajú v meste špecifické urbanistické celky. Tie, ktoré sa nachádzajú v extraviláne, dávajú tušiť blízkosť mesta. Pri stavbe a výzdobe záhradných prístreškov sa uplatňuje ľudová tvorivosť a vkus. Užívatelia sa majú možnosť neustále osvetovo dozvedelať, čo zabezpečujú aj výbory organizácie SZZ v záhradkárskych osadách formou prednášok, ukážok či predaja odbornej literatúry.

Po roku 1989 sa začali záhradky v záhradkárskych osadách odkupovať do osobného vlastníctva, niektoré zanikli v dôsledku reštitúcií pozemkov,

¹⁶ BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Záhradkárске osady v Bratislave. In *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 153-157.

na ktorých stáli, alebo výstavby. V roku 1997 bol prijatý zákon o záhradkárskych osadách, ktorý stanovoval postup pri odkupovaní pozemkov.¹⁷

Niektoré chatky boli upravené na trvalé bývanie, resp. na odkúpených pozemkoch sa budovali rodinné domy. V súlade s plánmi výstavby sú však stavebné povolenia regulované v zhode s miestnymi predpismi a na stavbu takýchto objektov nie je oficiálne možné použiť výhody stavebného sporenia, keďže nejde o individuálnu bytovú výstavbu.

Sociológ J. Keller chápe záhradkárčenie ako určitú formu „odporu“ proti všetko prestupujúcej generalizácii trhu, konzumerizmu a ekonomickej globalizácii.¹⁸ Navyše záhradkárčenie v rámci záhradkárskych osád prebieha ako určitá komunitná činnosť, takže má okrem ekologických pozitív i pozitíva sociálne, podporuje vzájomné sociálne vzťahy, komunikáciu a spoluprežívanie. Mnohým ľuďom tiež poskytuje prostriedok na vyrovnanie sa s tlakmi neskorej modernity.¹⁹

Chalupárstvo a chatárstvo

K vytváraniu rekreačných rezidencií v podobe chát a chalúp došlo na Slovensku najmä v 70. rokoch 20. storočia. Keďže išlo o úniky z mesta, rozvoj týchto fenoménov podmienili dva dôležité časopriestorové faktory:

- rozvoj osobnej dopravy,
- voľné soboty, ktoré boli uzákonené od roku 1968 (v rokoch 1966 – 1967 bola voľná každá druhá sobota).

Kúpu chaty či chalupy umožnila aj stabilizácia socialistického hospodárstva v 70. rokoch sprevádzaná celkovou hospodárskou konjunktúrou vo svete. V ekonomike, kde nebolo možné kumulovať kapitál, bola kúpa nehnuteľnosti jednou z mála

¹⁷ Záhradkársky zákon č. 64/1997 Z. z.

¹⁸ Keller charakterizuje záhradkárčenie takto: „Zahrádky predstavujú malé a docela útulné oázy v širé pustine sociálne tržní ekonomiky. Zatímco z jedné strany neúprosný diktát trhu a ze strany druhé úřední tlaky státní péče lidi navzájem dokonale izolují, na zahrádkách mohou být, pokud si to sami přejí - spolu a pohromadě.

Zatímco trh neustále staví jedny proti druhým a po všech žádá, aby se do krve servali o kost pracovních příležitostí, na zahrádkách se mohou lidé dohodnout po dobrém jako rovný s rovným. Zatímco státní péče je často pokořuje tím, že jim dává najevo překérnost jejich situace a nahlíží jim v kuchyni pod pokličky, aby se ujistila, kdo patří skutečně mezi sociálně potřebné, v zahrádkářské kolonii platí: má zahrádka - můj hrad. Vlastní parcela v rámci zahrádkářské kolonie umožňuje všem hledat a udržovat onu křehkou rovnováhu mezi autonomií - samostatností - a naprosto dobrovolnou kooperací.

Na humusu tržní konkurence ani v pařeništi státní byrokracie se této ušlechtilé zahradní směsice příliš nedaří. Každá zahrádkářská osada tak představuje malý zárodek modelu, který je tak žádoucí pro vznik skutečně zdravé společnosti. Úrodná a vlídná půda zahrádek chrání jak před nepřehlednou džunglí trhu, tak před podezřelou bažinou státní byrokracie“. Porovnaj: KELLER, Jan: Chvála zahrádkářům. Právo. Příloha Salon, 2000. [Online.] Dostupné na internete: <http://www.darius.cz/jankeller/cl27.html>.

¹⁹ GIBAS - NOVÁK, ref. 11, s. 6, (podľa LIBROVÁ, Hana. „Ekologický luxus na zahradě“. In Sociální studia, 2002, roč. 8, s. 163-173.; BHATTI, Mark - CHURCH, Andrew. Home, the culture of nature and the meanings of gardens in late modernity. In Housing Studies, 2004, roč. 19, č. 1, s. 37-51.).

možností, ako zmysluplne investovať. V tomto období sa rekreácia stala súčasťou moderného životného štýlu, možnosti vycestovať do zahraničia boli obmedzené, preto chatárstvo a chalupárstvo bolo vyhľadávaným spôsobom víkendovania i dovolenkovania, úniku z mesta i z kontrolovaného verejného priestoru do súkromia.

Chalupárstvo

Dovolenkovanie vo vidieckych chalupách sa na Slovensku vyskytovalo už v prvej polovici 20. storočia. Týkalo sa najmä horských oblastí, kúpeľných miest, ale aj okolia riek a vodných plôch. (Napr. na brehu Dunaja boli obľúbeným miestom dovolenkovania viedenských rodín Rusovce, ktoré však patrili v tomto období do Maďarska.) Agrárny charakter Slovenska spôsobil, že oproti Čechám sa chalupárenie oneskorilo. V českom pohraničí bol významným impulzom pre chalupárstvo odsun Nemcov, po ktorých zostalo množstvo voľných domov. Od 50. rokov podmienky pre chalupárstvo pripravila kolektivizácia poľnohospodárstva a rozvoj urbanizácie, keď sa v dôsledku presídľovania obyvateľov vidieka do miest začali uvoľňovať staršie vidiecke domy. Pre časť obyvateľov mesta znamenala chalupa návrat do rodiska, k príbuzným. K dovolenkovaniu vo vlastných rekreačných objektoch na Slovensku viedla ľudí aj obmedzená možnosť cestovať do zahraničia. Ako príčina obľuby individuálnej rekreácie v súkromnom prostredí sa často v publikáciách uvádza aj snaha o únik z politicky kontrolovaného verejného prostredia najmä v období normalizácie. Aj keď takúto motiváciu ku kúpe chalupy či výstavbe chaty nemožno vylúčiť, nepredpokladá sa, že by bola hrala pri rozvoji chatárstva či chalupárstva významnú rolu.²⁰

Väčšiu orientáciu na kúpu chalupy oproti chate spôsobilo aj vládne uznesenie č. 130/1971, podľa ktorého sa pristúpilo k obmedzeniu chatovej výstavby, ako aj uznesenie vlády č. 283/1971, ktoré začalo podporovať rekreačné využitie existujúceho bytového fondu nestrediskových obcí, ktorých rozvoj mal byť utlmený.²¹ Ako uvádza P. Schindler-Wisten, „jeden ze zásadních (problémov – pozn. autorky) spočíval v tom, že občanský zákoník²² a bytový zákon²³ ještě neznaly kategorii „rekreační chalupa“. V osobním vlastnictví mohly být jen stavby, které byly svým uspořádáním určeny k uspokojování hmotných a kulturních potřeb občana, tj. rodinné domky, rekreační chaty a garáže. Ovšem většina vesnických chalup byla svým uspořádáním vlastně rodinný domek a podle ustanovení bytového zákona o dvojím bytu se majitel musel rozhodnout, který z objektů si ponechá, protože podle práva nebylo možné vlastnit dva byty. Tuto výsadu měli jen významní vědečtí a umělečtí pracovníci nebo veřejní činitelé. Podle platných právních předpisů se situace dala řešit tak, že se vesnické objekty považovaly za druh rekreační chaty.“²⁴ Až v roce 1976, tedy v době, kdy chalupářský boom v podstatě vrcholil,

²⁰ Konštatuje to aj P. Schindler-Wisten na základe terénneho výskumu v ČR.

²¹ Nestrediskové obce boli často odsúdené na zánik, vyľudňovali sa, uvoľňoval sa priestor na chalupárenie.

²² Zákon č. 40/1964 Sb.; Občiansky zákonník.

²³ Zákon o hospodárení s bytmi č. 41/1964 Sb.

²⁴ KADLEC, Alex – KADLECOVÁ, Anna. Rekreační chalupy. Praha: SNTL, 1968 (podľa Schindler-

vešla v platnosť vyhláška, podľa níž se ´... na rekreační chalupy mohou upraviť, popřípadě využít stavby bytové nebo hospodářské venkovského rázu, které jsou součástí venkovského osídlení a byla u nich povolena změna účelu užívání“²⁵.

K zvýšeniu záujmu o chalupy prispelo aj obmedzovanie výstavby chat s cieľom ochrany poľnohospodárskej pôdy.²⁶ Chalupári na rozdiel od chatárov boli vnímaní ako tí, ktorí neustále niečo opravujú, snažia sa zžiť s miestnym obyvateľstvom. Aj keď si chalupári vybavovali svoje chalupy aktuálnym hygienickým štandardom, často zachraňovali objekty ľudovej architektúry aj vidieckeho artefakty, ktorým v 70. rokoch najstaršia generácia neprípisovala hodnotu. Známe sú chalupy na Liptove prerobené z usadlostí v osade Podšíp, ktoré boli jedným z prvých objektov záujmu slovenských ochranárov.²⁷ Od roku 1969 vychádzal v Čechách časopis Cahatař, od 70. rokov boli vydávané publikácie s návodmi na to, ako si upraviť chalupu.²⁸ V roku 1975 chalupárstvo spropagoval obľúbený český 11-dielny seriál *Chalupáři* a od roku 1987 úspešný český televízny magazín určený domácim majstrom, a teda aj chalupárom *Receptář nejen na nedeli*, vysielaný v celej ČSSR. Po určitom zdanlivom útlme chalupárstva a chatárstva v roku 2002 vysielala Slovenská televízia talkshow *Chalupárium alebo Keď v meste padla* moderovanú Michalom Dočolomanským, jedným zo známych reprezentantov umelcov – chalupárov.

Medzi chalupármi a autochtónnymi obyvateľmi obcí často existovala kooperácia. Spočívala najmä v starostlivosti a dohliadaní na chalupu vybranými miestnymi obyvateľmi počas neprítomnosti chalupára, vo využívaní miestneho potenciálu remeselníckych majstrov na úpravu a údržbu chalupy či využívaní miestnych pestovateľských a chovateľských produktov zo strany chalupárov. Chalupári zase niekedy pomôžu vybaviť v meste prospešné záležitosti pre obec. Iný rytmus užívania chalupy než trvalého bývania však môže spôsobiť aj konfliktné situácie medzi chalupármi a obyvateľmi obce – napr. hlučné kosenie počas víkendu, neplatenie miestnych daní zo strany chalupárov, čo obce, kde je chalupárov veľa, považujú za znevýhodnenie pri údržbe ciest, odvoze odpadov a pod.

Chatárstvo

Fenomén chatárstva na Slovensko priniesli po vzniku ČSR Česi. V Čechách bol mimoriadne obľúbený tramping, s ktorým súvisela aj výstavba chat v lesnom

-Wisten, 2010, s. 48).

²⁵ SCHINDLER-WISTEN, ref. 4, s. 48.

²⁶ Zákon č. 53/1966 o ochrane poľnohospodárskeho pôdneho fondu.

²⁷ Mikuláš Huba spomína: „O rok neskôr som spolu s kamarátmi začal „osídľovať“ opustené osady takpovediac po celom Slovensku, ale najmä v jeho strede a na severe, lebo tam sa ako materiál na stavbu domov používalo najmä drevo. Tak sa zachránili známe lokality ako Federovo, Bryzgalky, Michalcovci, Biele Vody, Kokávka a neskôr aj Vlkolíneček, časť Osturne a iných rezervácií ľudovej architektúry spolu s desiatkami senníkov, salašov, sypární a pod.“ (<http://www.biospotrebiteľ.sk>).

²⁸ JANALÍK, Oldřich (ed.). Stavíme chatu. Praha: Merkur, 1970; KADLEC, Alex – KADLECOVÁ, Anna. Rekreační chalupy. Praha: SNTL, 1968; MEŠTAN, Rudolf. Stavba a úpravy chalupy. Polytechnická knižnice. Praha: SNTL, 1985; NEPIL, František. Jak se dělá chalupa. Praha: Stredočeské nakladatelství a knihkupectví, 1984; JEDLIČKA, Róbert a kol. Víkend na chate, v chalupe, pod stanom. Bratislava: Obzor, n. p., 1985; LIPTAY, Jaroslav – LIPTAYOVÁ, Zuzana. Máme chalupu. Bratislava: Obzor, n. p., 1986.

prostredí. Bohatšie vrstvy mestských obyvateľov na Slovensku si stavali rekreačné vily v horskom prostredí alebo v kúpeľoch, avšak českí milovníci hôr a pešej turistiky sa zaslúžili o výstavbu horských chát pre širšiu verejnosť vo vyššie položených horských oblastiach. Výstavba súkromných chát sa na Slovensku rozšírila tiež až od 60. rokov 20. storočia, keď sa začali v atraktívnych lokalitách pri vode, lesoch a na horách vyčleňovať z extravilánu priestory na chatové osady. Ako už bolo spomenuté vyššie, v druhej polovici sa vyčleňovanie takýchto priestorov výrazne obmedzilo. Keďže ponuka vždy zaostávala za dopytom, získanie miesta na výstavbu chaty bolo za socializmu sprevádzané klientelizmom a protekciou. Stavba chaty znamenala určitú investíciu, ktorú si každý občan nemohol dovoliť. V 70. rokoch 20. storočia, ktoré boli priaznivé pre rozvoj družstevného roľníctva, nebolo zriedkavé, že aj vidiečania si stavali chaty v extraviláne vlastnej alebo inej obce, keďže sa mohli dostať prednostne k pozemkom. Družstevné výnosy im umožňovali mimoriadne zainvestovať a vzájomná výpomoc či možnosť získať lacné stavebné materiály zlacňovali výstavbu chaty.

Vlastniť chatu sa v určitých spoločenských vrstvách (umelci, stranícki funkcionári) stalo aj otázkou prestíže. Na rozdiel od chalúp chatové osady boli užívané výlučne ako rekreačné zóny, kde aj náplň činnosti bola predovšetkým rekreačná či zábavná. V chatových osadách sa skôr než v chalupách v intraviláne obcí rešpektovali hlučné spoločnosti, oslavy jednotlivcov či príchodu Nového roka. V niektorých oblastiach si chatári záhradkami pretvárali aj okolie chát, avšak tam, kde vlastnili len pozemok pod chatou (najmä v lesoch či pri vode), bola skôr tendencia rešpektovať prírodné prostredie.

Transformácia záhradkárskych osád, chát a chalúp od 90. rokov 20. storočia

Po roku 1989 sa predpokladal útlm chatárstva, chalupárstva, ten sa však potvrdil len prechodne. Opojenie z možnosti cestovať do zahraničia čoskoro pominulo a domáca dovolenka vo vlastnom rekreačnom objekte opäť naberala na popularite. Záhradkárske osady v tomto období už nevznikali a niektoré z tých, čo jestvovali, bojovali o prežitie, keďže došlo k reštitúcii pozemkov. V roku 2009 sa konštatovalo, že len 40 % záhradkárskych osád bolo transformovaných na osobné vlastníctvo.²⁹ Hodnota pôdy stúpila a v záhradkárskych osadách sa začali chatky prestavovať na trvalo obývatel'né domy, aj keď nešlo o stavebné pozemky. Do roku 2009 nebolo stanovené, aké veľké domy sa môžu v záhradkárskej osade postaviť, a vznikali aj čierne stavby. Následne sa opäť obnovila regulácia veľkosti rekreačných chatiek. Podobne aj chaty a chalupy v blízkosti miest vlastníkov sa začali častejšie využívať na trvalé bývanie, čo využívajú nielen dôchodcovia, ale aj ekonomicky aktívni ľudia, ktorí môžu pracovať na diaľku pomocou informačných technológií.

Od 70. rokov 20. storočia začali v Spojených štátoch a neskôr aj vo veľkých mestách sveta vznikať tzv. komunitné záhrady ako nezisková komunitná činnosť. Ich korene súvisia s kritikou trhovej ekonomiky a sociálnej nespravodlivosti. Na Slovensku sa stali predmetom dobrovoľníckej činnosti až v posledných

²⁹ [http://aktualne.atlas.sk/print.xml?path\[article\]=zahradkarske-osady-uz-dnes-nevznikaju](http://aktualne.atlas.sk/print.xml?path[article]=zahradkarske-osady-uz-dnes-nevznikaju)

rokoch (cca od r. 2012). Ide zväčša o susedské komunitné aktivity, ktoré nie sú centrálné riadené a organizované, ich funkcie však do istej miery pripomínajú počiatky záhradkárskych osád. Ich cieľom je využitie pôdy pre zdravú stravu, oboznámenie detí s prírodou a vzájomná komunikácia vytvárajúca medzi členmi komunitnej záhrady priateľské vzťahy. Neznamenajú únik do súkromia, ale naopak, ide im o revitalizáciu lokálnej komunity a občiansku kultúru a identitu.³⁰

Od počiatku 90. rokov sa začali chaty a chalupy prostredníctvom prenájmu využívať aj na zlepšenie mesačných príjmov. Vznikli cestovné kancelárie špecializujúce sa na prenájom súkromných chát a chalúp (napr. Limba). Osobitou formou chatárstva sú hausbóty, ktoré na Slovensku existovali aj za socializmu, avšak skôr v podobe rarity. Napr. v Jaroveckej zátokke pri Bratislave sa budovanie hausbótov vymklo z rúk mestskej časti a luxusné aj skromné hausbóty vznikali ako huby po daždi. Novodobou alternatívou chatárenia sú apartmánové byty, kde majú vlastníci zabezpečenú určitú údržbu a môžu sa bezstarostnejšie venovať rekreačným aktivitám. Budujú sa aj komplexy rekreačných chalúp na predaj či na prenájom. Napr. v obci Liptovská Štiavnica vznikli rekreačné objekty *Chalúpkovo, Dedinka pod Salatínom*³¹, kde je možné celoročne si prenajať alebo kúpiť drevenicu. V Terchovej sa nachádza celá osada dreveníc slúžiacich turistom, stierajú sa rozdiely medzi chatou a chalupou. Pri Liptovskej Osade vzniká komplex, ktorého súčasťou je aj ubytovanie v chatkách imitujúcich tradičnú architektúru. Rekreačné domy či byty si môžu po vstupe do EÚ kupovať aj zahraniční záujemcovia a naopak, Slováci si môžu rekreačné nehnuteľnosti kupovať aj v zahraničí. Individuálne rekreačné objekty teda nestratili ani pri v súčasnom spôsobe života na atraktivite, naopak, získať ich je podobne ako v minulosti túžbou mnohých obyvateľov miest, avšak pre mnohých cenovo nedostupnou.³²

³⁰ GIBAS-NOVÁK, ref. 11, s. 7.

³¹ Ako uvádza webová stránka: „Drevenice sú postavené so **zreteľom na tradičné prvky** liptovskej architektúry. Zároveň poskytujú **luxusné ubytovanie**, ktoré vyhovie aj náročnejším zákazníkom. Výsledkom je ubytovanie v chatách ktoré v sebe snúbi **romantiku** tradičnej slovenskej dediny **s pohodlím**, ktoré k dovolenke neodmysliteľne patrí.“ (www.chalupkovo.sk)

³² K problematike pozri aj: DRÁBIKOVÁ, Ema. Záhradkárstvo ako súčasná záujmová forma tradícií poľnohospodárskeho zamestnania ľudu. In Slovenský národopis, 1982, roč. 30, s. 473-475.; FATKOVÁ Gabriela - WATSON Peter. Live the garden: Post socialist transformation of Gaarden Cooperatives in tje Czech Republic. In Etnologické rozpravy, 2014, roč. 21, č. 2, s. 27-44.; LIBROVÁ, Hana. „Ekologický luxus na zahradě“. In Sociální studia - Sborník prací sociálních studií Brněnské univerzity, 2002, roč. 8, s. 163-173.; TURNIČOVÁ, Zuzana. Fenomén komunitných záhrad v urbánnom prostredí. In Etnologické rozpravy, 2014, roč. 21, č. 2, s. 45-59.; SCHINDLER-WISTEN, Petra. Chalupářská subkultura v období tzv. normalizace a po roce 1989. In PROFANTOVÁ, Zuzana a kol. Hodnota zmeny - zmena hodnoty. Demarkačný rok 1989. Bratislava: Ústav etnológie SAV a Národopisná spoločnosť Slovenska, 2009, s. 230-231.; HUBA, Mikuláš: O zmenu sveta pozitívnym smerom by sa mal snažiť každý z nás. [Online]. Dostupné na internete: <http://www.biospotrebiteľ.sk/clanok/1895-mikulas-huba-o-zmenu-sveta-pozitivnym-smerom-by-sa-mal-snazit-kazdy-z-nas-1.htm>